

Szófajok a nyelvben és a beszéd mondataiban

2. előadás

A mai magyar nyelv szófaji rendszere

- 1. A szófaji felosztás szempontjai
- 2. Szófaji osztályok
- 3. Szófaji felosztás problémái

1. A szófaji felosztás szempontjai

- a) Milyen a szó szintaktikai szerepe (mondatrész-szerep, bővíthetőség)
  - b) Milyen a szó alaktani viselkedése (a szó által felvehető toldalékok)
  - c) A szó jelentése (mit fejez ki, milyen ált-os jelentésbeli vonatkozásai vannak az adott csoportba tartozó szavaknak)
  - /d) Szövegtani funkció/
  - e) Szóosztály bővülési lehetősége szerint (Quirk-Greenbaum nyomán)
- nyitott** szóosztályok: korlátlan szaporíthatóság (fn, mn, hat.szó, ige)
- zárt** szóosztályok: az adott nyelvéllapotban rögzítve vannak, számuk nem növelhető (pl. névelő, névmás, elöljárószó, ind.szó, kötőszó)

Nyelvspecifikus tényezők is szerepet játszanak

→ **Szófaj def.:** instrukciók, utasítások sora arra, hogy az adott lexikális elem milyen végződéseket vegyen vagy vehet fel, illetve milyen szintaktikai pozíciókat foglalhat el (SMNY-Morf.)

2. Szófaji osztályok a magyarban

- I. Alapszófajok
- II. Viszonyszók
- III. Mondatszók

I. Alapszófajok (ige, fn., melléknév, hat.szó, névmás, igenevek)

- Jellemzők:
- - önállóan mondatrészek, szintaktikai egységek,
- - bővítményeket kaphatnak
- - toldalékolhatók
- - autosemantikus jelentés (=kontextustól független, önálló, tartalmas jelentés)
- +táblázat (MG 69-70.)

I. Alapszófajok

- 1. Alapszófajokat helyettesítő szófajok
- 2. Tulajdonképpeni alapszófajok
- 3. Átmeneti szófajú szavak (igenevek)

I/1. Alapszófajokat helyettesítő szófajok

A) típus:

- Önállóan mondatrészek, de korlátozottan bővíthetők
- Ragozhatók, képzők csak kivételesen
- Jelentésük indirekt, denotatív jelentés
- Szöveggrammatikai szerepük jelentős

főnévi névmás: pl. *én, maga, ez, ki?, ami, bárki, valami*

melléknévi névmás: pl. *olyan, ennyi, melyik?, amekkora, mindenféle, némely*

B) típus: csak ritkán kaphat toldalékot:

határozói névmás: pl. *itt, amikor, akárhogy*

I/2. Tulajdonképpen alapszófajok

A) típus:

- Önállóan mondatrészek, bővítményeket vehetnek fel
- Toldalékolhatók
- Autoszemantikus jelentés

ige: pl. *olvas, sétál, van*

főnév: pl. *asztal, kutya, gondolat, felelősség, Mari*

melléknév (számnév): pl. *sárga, második, kicsi*

B) típus: csak ritkán kaphat toldalékot

határozószó: pl. *este, mindjárt, egyedül, tegnap, most*

I/3. Átmeneti szófajú szavak (igenevek)

A) típus:

- Önállóan mondatrészek, bővítményeket vehetnek fel
- Toldalékolhatók
- Autoszemantikus jelentés

főnévi igenév: pl. *írni, felmászni*

melléknévi igenév: pl. *tanuló (fiú), tanult (lecke), tanulandó (szabály)*

B) típus: nem toldalékolhatók

határozói igenév: pl. *futva, kiabálva, mondván,*

II. Viszonyszók – morfológiai és nem morfológiai szerkezetekben

Jellemzők:

- önállóan nem mondatrészek
- nem bővíthetők
- általában nem toldalékolhatók
- jelentésük: a) viszonyjelentés
vagy
b) kommunikációs-pragmatikai jelentés

II/1. Viszonyszók – morfológiai természetű szerkezetekben

Képzőhöz hasonló értékű: - névszó igésítése
- kopula szerepű **segédigék** – az összetett Á névszói részéhez járuló *vagyok, vagy, vagyunk, vagytok, volt, lesz, marad, elmúlik* ragozott változatai
- összetett mondatrészek **segédigenevei (kopula):** *lenni, lévén*
Te szeretnél gazdag lenni?

Jelhez hasonló értékű:

- összetett igealakokban a **fog** segédige és a **volna** igei segédszó

Raghoz hasonló értékű:

- **névutó** pl. *felett, mellett*
- **határozóvá tevő** *mint*

Átmeneti csoport:

- **névutómelléknevek (alatti), igekötők, egyéb segédigék (tetszik, szokott, talál)**

II/2. Viszonyszók – nem morfológiai természetű szerkezetekben

- **Kötőszó** (szemantikai és szintaktikai kapcsolóelemek): *és, s, de, mert, hogy, bár, tehát*
- **Partikula** (kommunikációs-pragmatikai funkciójú): *is, egyáltalán, ám, alig, majdnem; csak, csakis, csupán, leginkább, főképp, kizárólag; se, sem; bár, csak, bárcsak, -e, ugye, vajon*
- **Névelő:** *a, az, egy*
- **Tagadószó:** *ne, nem*

III. Mondatszók

- Önállóan nem mondatrészek, elkülönülnek a mondategységtől
- Önállóan tagolatlan mondatok lehetnek
- Nem bővíthetők
- Nem toldalékolhatók
- Csak pragmatikai vagy modális jelentésük van

Mondatszók

- **Indulatszó:** ah!, óh!, brrr!, au!, pfuj!, jaj!...
- **Interakciós mondatzó:** szia(sztok), helló, viszlát, ühüm, igen, ja; hm, nos, ugye; dehogyis, persze, pszt, nesze, csitt, lám, im...
- **Módosítószó:** talán, valószínűleg, esetleg, állítólag
- **Hangutánzó mondatzó:** bú, vau-vau, bumm, durr, csitt-csatt

3. A szófaji felosztás problémái

- 3.1. Számnév
- 3.2. Névmás
- 3.3. Igenevek
- 3.4. Viszonyzó
- 3.4.1. Morfológiai természetű
- 3.4.2. Nem morfológiai természetű

3.1. A számnév problematikája – érvek a nem önálló kategória mellett

- a) A számnév mint a melléknév egy alkategóriája – adjective numeral
- járulékos fogalomkifejező mindkettő, melléknév minőségit, számnév mennyiségit fejez ki
- b) Számnév: nem önálló szófaj, hanem szemantikai alapon elkülönülő szóosztály; lehetnek főnevek (*kettő, negyed, század*), melléknévek (*első, két, számtalan*), határozószók (*ötösével, tucatjával*)

3.2. A számnév problematikája – érvek az önálló kategória mellett

Speciális alaktani tulajdonságai:

- sorszámnevek és a törtszámnevek képzése
- határozóragok, melyek többnyire számnévhez kapcsolódnak
-*szor/szer/ször*, vagy *-kor*

De: ez nem elég érv ahhoz, hogy önálló legyen.

3.2. Névmás – érvek a nem önálló kategória mellett

- Csak jelentésben térnek el a főnévtől:
- üres, indirekt denotatív, kontextusfüggő jelentésük van

3.2. Névmás – érvek az önálló kategória mellett

- Szemantikai, morfológiai és szintaktikai szempontú érvek
- Képzőt általában nem kaphatnak
- Nem fokozhatók
- Bővíthetőségük erősen korlátozott

3.3. Igenevek - érvek pro és kontra

Érvek a nem önálló kategória mellett:
- indoeurópai nyelvek grammatikájában az igékhez tartoznak

Érvek az önálló kategória mellett:
- a magyar nyelvben dominánsabb a mondatrészszerpük

Sietnünk kell.
Szereték olvasni.
Péter futva érkezett.

3.4.1. Morfológia természetű viszonyozók – érvek pro és kontra

Tulajdonképpen toldalékértékűek

3.4.1.1. Képzőhöz hasonló értékű:

a) **kopula szerepű segédigék**, azaz az összetett állítmány névszói részéhez járuló
vagyok, vagy, vagytok, volt, lesz, marad, elmúlik...

- funkciójuk: az A és az Á összekapcsolása (igésítik a névszót)

b) összetett mondatrészek **segédigenevei**
Szeretnék pihent lenni. Beteg lévén nem ment el.

3.4. Morfológia természetű viszonyozók – érvek pro és kontra

○ 3.4.1.2. Jelhez hasonló értékű:

- **fog segédige** (jövő idő)
- **volna igei segédszó**

○ 3.4.1.3. Raghoz hasonló értékű:

- **névutó**
- **határozóvá tevő mint**

*Mari **mint** Péter barátjánője jelentkezett be.*
(=Péter barátjánőjeként)

*Ica **kisebb, mint** Jenő. (= kisebb Jenőnél)*

3.4.2. Nem morfológia természetű viszonyozók – érvek pro és kontra

○ **Partikula**

- csekély jelentéstartalom
- pragmatikai-kommunikatív indikátorok (jelentés a szituációból)
- nem tölthet be mondatrészes szerepet
- a mondatból szerkezeti hiány nélkül elhagyható
- nem válaszolnak kérdésre
- emocionális tartalmat hordozhatnak

Csupán idejöttem. **De** ügyes vagy!

Partikula vs. határozószó vs. módosítószó

○ **Határozószó:**

- kifejezi: cselekvés, történés objektív körülményeit
- önálló mondatrész
- kiegészítendő kérdésre válaszol
- állhat előtte tagadószó

*Jól megértette a feladatot. **Nem hanyatt** feküdt a fűben.*

○ **Módosítószó:**

- megmondja egy nyilatkozat valószínűségi fokát
- nem tartoznak a szintaktikai struktúrába, önálló kommunikatív egységek; itéletek az itéletek felett (latens mondatok)
- alkotható belőlük főmondat
- eldöntendő kérdésre válaszolnak
- tagadószó csak utánuk állhat

***Valószínűleg** el fogom mondani.*
***Állítólag** nem vár tovább.*